

ՄՊԱՌՆԱԼԻՔԸ ՄԵԾԱՆՈՒՄ Է

Կովկասի արիւնոտ գէպերի մասին առաջին յօդուածս գրելիս մահմեդականները գեռ հանդէս չէին բերել իրենց բարբարոսութեան գլուխ-գործոցը:

Այնուհետեւ արիւնոտ գէպերը լաջորդեցին միմեանց մէկը միւրից վայրենի, մէկը միւսից դժոխային:

Արիւնաներկ օրերի մի երկայն շարք էր այդ, օրեր, որոնք մրցում էին թլքական կարմիր օրերի հետ և գերազանցում ամեն տեսակէտից:

Ո՞վ կարող է հաւատալ թէ քսաներորդ դարու մէջ ենք, ո՞վ կարող է հաւատալ թէ մի եւրոպական համարուած պետութեան մէջ ենք ապրում, եւրոպական արգարադատութեամբ զինուած մի կառավարութեան հովանու տակ գտնուում:

Սա մի խաբուսիկ երազ չէ, թիւրիմացութիւն չէ:

Մահմեդական խուժանը, քսաներորդ դարում, ուսական պետութեան մէջ, ոտքից գլուխ զինուած, կանոնաւոր շարքերով շարժւում է Շուշի քաղաքի վրայ: Խուժանը գրաւել է Եւլախից Շուշի տանող ճանապարհը, որոնց թիւը հազարների է հասնում: Այդ հազարները կազմում են երեկուսի տրկրադարձ գիւղացիք, իրենց ճակատի քրտինքով ապրող ժողովուրդը: Սրանց առաջնորդում են տարին տասներկու ամիս զոդութեամբ ու աւազակութեամբ ապրող բէկերն ու խաները, որոնցից շատերը պետական պաշտօնեաներ են—գաւառապետներ, պրիստաւներ և այլն: Գիւղացիներից շատերը նոյն այդ աւազակ բէկերից ու մահմեդական պաշտօնեաներից կեղեքուած, հարստահարուած թշուառներն են, որոնք այսօր կեղեքողի, հարստա-

Հարողի ետեից ընկած՝ թողնելով տուն ու տեղ, վար ու ցանքս, գնում են Զուլուալ Հայերին կոտորելու...

Ի՞նչու:

Որովհետեւ այդ երեկուալ աւազակները հաւատացրել են մահմեդական ամբոխին, թէ ռուսաց տիրապետութիւնը վերջացած է Կովկասում, թէ իրենք շուտով Սուլթանի աջակցութեամբ կը հաստատուին իրենց կէս անկախ խանական ու բեգական իրաւունքների մէջ, թէ բացի թաւանից, որպէս վարձատրութիւն, կստանան նաեւ Հայերից խլուած անշարժ կալուածքներ...

Այս է խուժանին ոգևորուլ և ոտքի հանողը:

Իսկ աւազակ բէկերին ոտքի հանողն ուրիշ բան է. Աղաւ-Թոքչիբաշէները սրանց հաւատացրել են թէ կայսրը Գոլիցինի բերանով պատուիրել է կոտորել Հայերին, վերջ տալ նրանց կեանքին ու գոյքին:

Եւ ապա երբ հայը չի լինի, չի լինի և ռուսը, այն ժամանակ մահմեդական դրօշը կը պարզուի Կովկասի վրայ ու viv le Soultan!

Ահա այս հոգով պտորտստուած խուժանը լարձակւում է Շուշուալ վրայ. վայրենի «Շա Ալի» բացականչութեան հետ զնդակի կարկուտ է տեղում հայկական թաղի և այդ թաղը պաշտպանող մի բուռն հայ անձնազոհների գլխին: Այլընդամենը է քաղաքը, միլիոնների գոյքը կրակի ու սուարի է մատնւում, սակայն «Ալին» երևի իւր հետևորդների գազանութիւնը տեսնելով, դարձնում է նրանցից իւր երեսը և նրանք ոչ միայն չեն կարողանում Շուշին վերցնել ու Հայերին մորթել, այլ ընդհակառակը, փառաւոր ջարդ կրելով, ստիպւում են սպիտակ դրօշը պարզել...

Սպիտակ դրօշ, հաշտութիւն հայցել մի բուռն հայերից... վնյ ձեզ, իսլամի առիւծ գաւակներ. —

Այս իրողութեան առաջ փրփրում է Բագուայ մահմեդականութիւնը հանդերձ Աղաւ-Թոքչիբաշէներով: Մահմեդական քաղաքային վարչութիւնը լանձին իւր հռչակա-

ւոր Սափարալիւի, սպառնալից յայտարարութիւններ է անում: Եւ ապա օրը ցերեկով դէնք ու ռազմամթերք են փոխադրւում նաւթային թափաւորութեան մայրաքաղաքի աւազականոցները— Սաբունչի, Րոմանի, Բալախանի, Զաբրատ և այլն՝ մի կողմից, Բիբի-Նէյրաթ՝ միւս կողմից: Սրանք փոխադրւում են կառքերով, ձիերով, վագոններով և բաժանւում հրամանի սպասող աւազակներին:

Իհարկէ ոստիկանութիւնը շատ լաւ տեսնում է այս տենդային գործունէութիւնը, բայց փակում է աչքերը, միւսնոյն ժամանակ բաց է անում գրպանը: Սա ոստիկանութեան և աւելի բարձրի «Հաւատարմ» ի մի ոսկիան է: Ոստիկանութեան շատ պէտք է, թէ ինչ է սպառնում քաղաքին: Եթէ Պետերբուրգում, բարձրաստիճան անձինք չեն քաշւում ամբողջ Ռուսաստանի պրեստիժը, ոլժը, փառքը ծախել ձապոնիային, ինչու Բագուայ իշխանութիւնը պիտի ամաչի Բագուն, նոյն իսկ անբողջ Կովկասը վաճառել մահմեդականներին...

Ո՞ւմ ցանկալի չէ գունատ էպօլէտներն ուսին քաղցած թափառել, թո՛ղ օգտուի ներկայ անիշխանական դրութիւնից, որով միւսնոյն ժամանակ երկու տէրանց ծառայած կը լինի՝ իշխանութեան և մամոնային.—այս է հանգուցեալ երկաթի ռեժիմի հաւատարիմ գործակալների տեվիզը, որոնց ձեռքից դուրս է սողում իշխանութիւնը, իսկ ոտքերի տակից սահում է հողը:

Եւ այս յանցաւոր զանցառութեան շնորհիւ, երկրորդ անգամ լինելով, մահմեդական Ղոչիները հուր ու սուր են տարածում Բագուայ և նաւթային դաշտի վրայ: Այրւում են բոլորը, կողոպտւում է ամեն ինչ, յօշոտւում են մարդիկ: Վնասը տասնեակ միլիոնների է հասնում: Երկիրը Սոդոմական տեսարան է ներկայացնում: Տեղական իշխանութիւնը դեռ խփել է աչքերը: Բայց ահա թնգանօթներ են ղրկւում նաւթադաշտը, կօզակների հարիւրակներ են ալանում: Ինչ պատահեց... Շատ հասարակ բան: Մի քանի կէտերում համախմբուած հայերը չեն ուզում մորթ-

ուել և ալդպիսով արգելք են դառնում դրամայի լաջող վերջաւորութեան, Մինչև անգամ «НОВ. ВР.» թղթակիցը ռմբակոծել է տալիս Սովետ Սըեզդի ամբողջատօրեան...

Ախար, պարոններ, սրանք այնքան բացայայտ երեւոյթներ են, որոնց տակ թագնուած գաղտնիքը մերկացնելը դժգւար չէր: Բայց նաւթարդիւնաբերողների ներկայացուիչները, փոխանակ Ֆադէևի նման աչք փակող մարդկանց պաշտօնից հեռացնելը պահանջելու, պահանջում են, որ կենդրոնական իշխանութիւնը կաշառակերներին նոր և իհարկէ քաղցած լէգէօններ ուղարկէ Բագու: Այսինքն չարիքը արմատախիլ անելու տեղ, չարիքի նոր ու թարմ տունկեր են բերում Բագու:

Սա իհարկէ ծիծաղելի է, եթէ միայն ներկայ պայմաններում կարելի լինի ծիծաղել:

Բագուայ երրորդ հայկական ջարդը, արդէն պատուում է դիմակը: Այս անգամ ալլևս մահմեդականները մենակ չեն: Նրանց հետ ձեռք ձեռքի տուած գործում են ռուս խուլիգանները, կոզակները և տեղ—տեղ՝ զօրքը:

Հաւատացէք որ քրոնիքական դարձած կոտորածները, արիւնհեղուծիւնները, հրձիգութիւնները եթէ մեզ աստիճանաբար նախապատրաստած չը լինէին աւելի դժոխային տեսարանների համար, ամբողջ Ռուսաստանում՝ ընդհանրապէս և Բագուում մասնաւորապէս, կատարուած բացարձակ սպանութիւնները և կոլոպուտը զօրքի ու ոստիկանութեան պաշտպանութեան տակ, շատ շատերին կը գժուացնէին:

Այս վերջին դէպքի առթիւ հրատարակուած հեռագրական լուրերի ամեն մի տառից հարիւրաւոր թշուառների հառաչանքն է լսում:

Եւ այս տեղի է ունենում այն ժամանակ, երբ կայսերական գահից մարդկանց շնորհւում է ընդարձակ քաղաքացիական ազատութիւն և հրատարակում է անձի անձեռնմխելութիւնը:

Արդեօք Ռուսաստանում Օսմանեան քաղաքականու-

նութիւնն է կրկնուում: Այդ հօ միայն Տաճկաստանումն էր. որ սուլթանական իրադէները երկու երես ունեն. մէկով արտօնութիւններ, իրաւունքներ են տալիս, իսկ միւսով հրամայում են արտօնեալներին ջնջել, որպէս զինքնըստինքեան ջնջուի արտօնութիւնը, իրաւունքը... Մեզ մօտ էլ... Մենք տրամադիր ենք չը հաւատալու, բայց Ռուսաստանը ծալրէիծայր լողում է արեան մէջ և այդ կարմիր վտակներում խեղդում են Ռուսաստանի մըտաւոր ծաղիկները, լաւագոյն քաղաքացիները, առանց ազգի ու կրօնի խորութեան: Նահանգական, գաւառական և գիւղական իշխանութիւնների աշքի առջև, մինչև անգամ սրանց անմիջական զրդմամբ ու աջակցութեամբ ռուս խուլիգանները մի կողմից, մահմեդական խուլիգան-համիսլամականները միւս կողմից պետութեան լաւագոյն ուժերի զիւղներով ծածկում են երկիրը և նրանց թանգագին արիւնով ներկում իրենց պիղծ ձեռքերը:

Ինչ է նշանակում այս:

Մի անգամ Նովիկովը (Բագուի նախկին քաղաքագլուխը) քաղաքացիական մի անօրինակ քաջութիւն ունեցաւ մատնացոյց անելու Փետրուարեան զէպէքերի գլխաւոր հեղինակին:

Ո՛րքան շատ է այժմ դրանց թիւը Կովկասում:

Սակայն պայմանները փոխուել են և այժմ հարկ չը կայ, որ ուրիշները լիջեն այժմեան ոճրագործութիւնների հեղինակների անունները: Այդ անուններն այժմ շրջում են բերնէ բերան. այժմ ամեն ոք գիտէ, թէ կովկասեան ձուկը որտեղից է հոտում:

Բայց երբ արիւնաներկ հայը իւր քանդուած կողոպտուած օճախի փլատակների տակից երկիւղով դուրս է հանում գլուխը և խնդրում պաշտպանութիւն, արգարադատութիւն, նրան ասում են.

—Դու պիտի պատժուես...

Եւ մեղադրանքներ են, որ բարդում են տառապեալ հայի գլխին, որոնք բաժանւում են զանազան կատեգորեաների:

Մեզ մեղադրում են նրանում, որ մտաւորապէս ու տնտեսապէս լաւաջադիմելու լանդզնութիւն ենք ունեցել, որ լեռ ենք թողել մեր դրացիներին, օրինակ մահմեդականներին, որոնք իրենց ոսկի ժամերից մի նշանաւոր մասը զոհում են օրական հինգ անգամ նամազ կատարելուն: Ձը կարծէք, ընթերցողներ, թէ այս մեղադրանքը զուրկ է տրամաբանութիւնից: Ձէ՞ որ գալլը մուր գիշեր է սիրում. չէ՞ որ լոյսը ծակում է խաւարի ոգոյ աչքերը, մերկացնում է նրան իւր ամբողջ ալյանդակութեամբ. այն ինչ մենք լո՛ւս լո՛ւս պողալով առաջ էինք վազում:

Մեզ մեղադրում են, որ խոհեմութիւն չունեցանք մեր արտասուքը երկաթի ու ժիւղի աչքից թագցնելու, երբ մեր եղբայրներին ու քոյրերին Թիւրքիայում սրի էին քաշում: Այո՛ մենք պէտք է գիտնայինք որ Թիւրքիայի և Ռուսաստանի քաղաքական հայեացքների միջև ոչինչ տարբերութիւն չը կայ, որ հպատակը ստրուկ է և չը պէտք է ունենայ սեփական կամք, համոզում, զգացում. ուրեմն նա չը պիտի լաց լինի ոչ միայն այն ժամանակ, երբ սուրը ծակում է արիւնսկցի սիրտը, այլև այն ժամանակ, երբ ծակում է իւր կուրծքը...

Լացը ինքնըստինքեան բողոք է, իսկ բողոքը ստրկի կողմից — լանցանք:

Մեզ մեղադրում են, որ ժամանակից շատ առաջ զգացինք իսկապէս ինքնաճանաչութեան արժէքը և ապօրինի վայնասուն բարձրացրինք, երբ իւր երկաթի դաւանանքին հաւատարիմ ուեթիմը ուզեց արմատախիլ անելու հայ լեզուն, զպրութիւնը, կրօնը և այլն, որոնք կազմում են մեզ վիճակակից ազգերի գոյութեան միակ ֆակտօրները: Եւ այդ վայնասունով մենք ծնունդ տուինք Գօնդուկովներին, Գօլիցիներին իրենց մի շարք հետեւորդներով:

Իսկ միթէ մեզ չեն մեղադրում նաև այն բանում, որ մենք մեր միջից ծնունդ տուինք Լօրիս-Մելիքովի նման մի ազատամիտ գեներալի, որը քիչ մնաց պիտի խա-

բէր Աղէքսանդր Բ. կայսեր և Ռուսաստանի սահմանադրութիւնը ստորագրել պիտի տար:

Այո, եթէ ամեն մի երեւոյթ իւր սեփական գրպանի շահի ու փառքի արշինով չափող բիւրոկրատիայի խելքով դատելու լինենք, կը տեսնենք որ մեղադրանքներն արդարացի են, ուրիշ ի հարկէ առանձնապէս նպաստեցին հայկական շարիքի հիմքն ամրապնդելուն:

Սակայն այս բոլոր լանցանքները ոչինչ են այն խոշոր լանցանքի հանդէպ, որ մենք գործել ենք ու գործում ենք, բայց ուրի մասին ամենայն խոհեմութեամբ լուում են մեզ դատապարտողները:

Հայի գործած ամենախոշոր և անքաւելի լանցանքն այն է, որ չափազանց ժլատ է. չը գիտէ կամ չի ուզում կաշառել:

Լազարեանը խոշոր գումարներ է ծախսում Մուկուլում ճեմարան բանալու և ապահովելու համար: Ժամհարեանները հարկերհազարներ են զոհում աշխատանոցի համար: Ծատուրեանը Լոնդոնում լորդերին է հիւրասիրում, Մանթաշեան, Ղուկասեան, Արաֆելով և այլք միլիոնների վրայ միլիոններ են դարսում և վերջապէս խոշոր գումարներ են ծախսում կրթութեան և այլ մարդասիրական գործերի վրայ, — այն ինչ եթէ հայը այդ ծախսուած միլիոնների կէսը զոհէր հարկաւոր մարդկանց կաշառելու գործին, նա ազատ կը մնար ամբաստանութիւններից, ուրեմն և այսօր չէր ենթարկուի ոչ մահմեդականների սրին, ոչ խուլիգանների ջարդ ու կոլպուտներին:

Գիտեմ Ռուսաստանի լաւագոյն քաղաքացիները մեզ կասեն, որ դա գոյութիւն պահպանելու ամենաստոր միջոցն է, որ լաշս քաղաքակիրթ մարդկութեան նոյնքան դատապարտելի է կաշառողը, որքան և կոշառուողը և այդքան ստոր միջոցներով կարող են իրենց գոյութիւնը պահպանել ուղ ու ծուծով ստոր ցեղերը միայն, որպէս օրինակ մահմեդականները...

Այո, իրաւունք ունիք, պարոններ. մէթէ մենք չը գիտենք որ կաշառելուց ու կաշառուելուց է: ստոր բան չը կայ և չէք տեսնում որ մենք չենք դիմել արդ ստոր միջոցին, որի համար էլ շարունակ պատժուում ենք:

Սակայն բարեհաճեցէք արդ բարոյագիտութեան բարձունքից մի րօպէ ցած նայել և տեսէք թէ ինչ է ներկայացնում ձեր անմահ բանաստեղծի—Լերմօնտովի սիրած ու երգած սիրուն Կովկասը, տեսէք թէ արդ երկրի բնական գեղեցկութիւնները իւր անխոնջ աշխատութեամբ մշակող, նրան հարստացնող, ծաղկեցնող հայ ժողովուրդը ինչպէս է լողում իւր սեփական արեան արիքների մէջ...

Ի՞նչ ունիք ասելու գետի նման հոսող հայ արեան մասին, հող ու մօխիւր դարձած հայ հարստութեան մասին. անէծքը շրթունքին սառած հայ դիակի մասին, կորցրած ազիզ զաւակը ողբացող հայ ծնողի մասին. մերկ ու քաղցած թափառող հայ որբերի մասին...

Ի՞նչ արժեն ձեր և մեր բարոյական քարոզները հրի ու սրի մատնուած հայ ժողովրդի համար:

Հայը բարոյագիտական քարոզների կարիք չունի. նա կարօտ է արդարադատութեան որ գոյութիւն չունի: Նա տեկական իշխանութեան պաշտպանութիւնն է հայցում. բայց նրան էամ ապահովեցնում են «հարկաւոր խիստ միջոցները ձեռք են առնուած» սովորական բառերով և մի ժամ յետոյ մատնում նրան մահմեդական և ռուս խուլիգանների քմահաճութիւն և կամ պատասխանում են ցինիքական ժպիտով «Ազատութիւն էիք ուզում, տրուեցաւ, գնացէք ինքներդ ձեզ պաշտպանեցէք...

Ու Պիղատոսի նման ձեռքները լուարով գոչում են «մենք մեղաւոր չենք» թէև հենց արդ Պիղատոսների հրամանով սպանւում են հարիւրաւոր հայեր, արւում, կողոպտւում են հայ թաղերը և ռմբակոծւում բացառապէս հայերի տները:

Արհաւիրքը գնալով մեծանում է հայկական վերքերի

Թիւն այժմ աճում է վարկեաններով. բայց նրա ողբը, հաւաքանքը լսող չը կայ:

Խուլ է երկինքը, խուլ է երկիրը:

Եւ այսպիսի օրհասական ըրպէներում բարոյական քարոզները ինչ միտք ունին, ինչ նշանակութիւն ունին:

Չէ որ նա Աւետարանը անգիր գիտէ, որ լիքն է բարոյական քարոզներով: Չէ որ Մովսէսի «Ակն ընդ ական» վաղուց մոռացած նա սրտով փարել էր Աւետարանին ու խաչին և իւր հաւատացեալ բաղուկները կարկառած, օգնութեան էր կանչել քրիստոնեայ Ռուսաստանին, ընդդէմ ոչ-քրիստոնեայ մահմեդականներին:

Բայց ինչ եղաւ: Խաչն ու Աւետարանը պաշտող Ռուսաստանում նա նոյնքան տանջուեց ու տանջուում է որքան և մահմեդականները Թիւրքիայում: Ո՛վքեր էին և ովքեր են Լոբանով—Ռոստովսկիները, Սիպիագինները, Պլէվէները, Պօթեդոնոսցեանները, Տրէպովսերը-Գօլիցինները. Փադէկները և այլք:

Սրանք Աւետարանի աշակերտները չեն, նոյն խաչի հաւատացեալները չեն:

Ուրեմն ինչ արժեն ձեր և մեր բարոյական քարոզները մահմեդական կատաղութեան մատնուած հային, իշխանութիւնից լքուած հային, արդարագատութեան երկնքի ու Պալատի դռները ճանկոտող հային:

Դուք, բարոյախօսներ, ուրիշ ինչ դարման կամ միջոց ունիք այն բանի դէմ, որ հայը ինքն իրեն կործանման վտանգի մէջ զգալով և համոզուած լինելով, որ շրջապատուած է մի կողմից կաշառակերներով, միւս կողմից վայրենութեամբ մոլեգնած ամբոխով, որոնց մէջ բարոյական զէնքերով իւր գոյութիւնը պահպանել չի կարող—ականայ գլորվում է լանցանքների մէջ, այն է—սպանում է իրեն սպանողին, թալանում է իրեն թալանողին, ոչնչացնում է իւր քրտինքով վաստակած գոյքն այլոց, ոչնչացնողի գոյքն ու հարստութիւնը:

Մի խօսքով «Ակն ընդ ական ատամն ընդ ատաման»,

Իհարկէ այսպիսով Գովկասը կրկնակի է տուժում և հաւանական է որ եթէ իրերի դուրսիւնը չը փոխուի, սիրուն Գովկասում քոր քորի վրայ չի մնալ:

Հալի համար ուրիշ ելք չը կայ: Երբ նրան չեն պաշտպանում, ընդհատուած ոգի իւրին աշխատում են զինաթափ արած մատնել Պանիսլամիստների քմահաճութիւն, նա ստիպուած է ինքն իրեն պաշտպանելու ճիշտ այն միջոցներով, որպիսի միջոցներով կամենում են իրեն բնաջինջ անել:

Հօ՛ չի կարելի խորհուրդ տալ հային, որ նա, ոչխարի նման, իւր վիզը պարզի մահմեդականների ու կողակների սրի տուաջ:

Բայց ինքնապաշտպանութեան գէնքը ձեռքին, վերջնական հարուածը տալուց և ստանալուց առաջ, հայը ձեզ է դիմում, Ռուսաստանի ազնիւ քաղաքացիներ, հրէական կառաղուծեան մատնուած Յիսուսի նման գոչելով «Անցո զբաժակս զայս լինէն»... Գովկասը շինող, շէնցնող հայի գլխին ընկած բարբարոսութեան վայրենի փոթորիկը ցրել կարող էք:

Փառք Աստուծոյ, Սիպեագիւնների, Պլէվէների, Պօբէդոնօսցիների, Տրիպովների և նմանների հաստատած չինական պարիպը այլևս ձեզ չի բաժանում կայսերական պալատից: Դուք այժմ հնարաւորութիւն ունիք Գովկասեան տառապանքները ու վէրքերը բանալու թէ կայսեր եւ թէ ռուս ժողովրդի առաջ կարող էիք մահմեդական լեւոն նպատակները զեկուցանելու, որոնց առթիւ այնքան փառսեր ունիք: Եւ այս բոլորից լետով կարող էիք միջնորդելու, որ նա մի շնորհ միայն անէր բազմատանջ հային, այն է՝ մեր սիրուն երկիրը աւելի, մաքրէր կաշառակեր, իրենց պաշտօնի բարձրութիւնից ցած գլորուած պաշտօնեաներին, որոնց պաշտած միակ սրբութիւնն է Նապօլէօնի շեշտած երրորդութիւնը—առաջինը դրամ, երկրորդը դրամ և երրորդը դրամ:

Այս անարգ մետաղին ծախուեցաւ ռուսական նաւա-

տորմը, ոռոսական բանակը, նրա պրեստիժը, վարկը, մեծութիւնը...

Այս անարգ մետաղին է զոհուած նաև սիրուն Կովկասը, որի կորստեան սպառնալիքը գնալով մեծանում է:

Մինչև որ հայի ձայնը, բողոքը չը հասնի ուր հարկն է, մենք դառնանք այն անմեղ լուրերին, որ երևացին մամուլի մէջ, բայց որոնց վրայ լուրջ ու շաղկապութիւն դարձնող չեղաւ:

Առաջինը՝ որ Պանխիսամիստները միացել են վրացոյ «Սաքարթվելո» լեզուաբանական մարմնի հետ:

Երկրորդ՝ որ իշխան Ն. (Նակոշիձէն) գիտէր համալսականների նպատակները, որոնց ցանկութեամբ աշխատում էր խոչընդոտ հանգիստացող հայ պաշտօնեաներին հեռացնել և դրական պաշտպանութիւն էր ցոյց տալիս մահմեդական ագիտատորներին... (СЫМЪ ОУ.):

Եւ երրորդ՝ Սև ծովի ափերում մի շոգենաւ գէնք է բռնուած եղել, բայց շնորհիւ առատ կաշառքի գէնքերը ափ են իջեցրել...

Հարցի գլխաւոր առանցքը կազմում է շոգենաւով բերուած գէնքը իհարկէ և իւր ազմամթերքը:

Ո՞ւմ համար են բերուել գէնքերը և ի՞նչ եղան:

Եթէ Ղուիմի թաթարների մէջ ի նպաստ Կովկասի մահմեդականների որևէ շարժում նկատուած լինէր, կարելի էր ենթադրել, որ գէնքերը բաժանուած են նրանց մէջ:

Բացի Ղուիմի թաթարներից, կան նաև Տաճիկներ Բաթումի շրջանում, որոնք անկասկած պատրաստուած պէտք է լինեն և սպասուում ընդհանուր ապստամբութեան դրօշը պարզելուն: Սակայն սրանց զինելու համար սուլթանը ծովային ճանապարհով գէնք ուղարկելու ուսկի չէր անի, քանի որ շորոխն այնքան մօտ և թրջական ափից ոռոսական ափը գէնք անցնելը կարօտ չէ ռիսկի, ոչ դժուարութեան, մանաւանդ երբ ի նկատի առնենք կաշառքի ամենագօր ոլժը:

Մնում է Կովկասի պարսիկներին զինելու հարցը։ Բայց պետք է նկատի առնել, որ պարսկաշատ կենդրոնների և Սև ծովի միջև կալ Վրաստանը, մօտ 5—600 վերստ տարածութիւն։ Ի հարկէ Վրաստանի թիկունքին աղեղնաձև գտնուում են լեռնցիք, որ սկսուելով Սև ծովի ափերից, կտրում են Կովկասեան լեռները և հասնում մինչև Կասպից ծովի ափերը։ Սրանք ի հարկէ նոյնպէս կարող են պէտք գալ Սուլթանին, որոնց վրայ մեծ լոյս ունին Բոսֆորի դիպլոմատները։ Սակայն չեմք լիջեալ զէնքերն ու ռազմամթերքը նրանց ձեռքն անցած լինէին, այդ ինքնըստինքեան պատերազմասէր և անհանգիստ տարրը չէր լապաղի եթէ ոչ շուտ, գոնէ սեպտեմբերի դէպքերի ժամանակ ինքն իրեն ցոյց տալ,

Կարելի է ենթադրել, որ լիջեալ զէնքերը նոյն այդ լեռնցիների միջոցով, ձեռք է ձեռք հասել են Բագու կամ Գանձախ։ Սակայն այդ ենթադրութիւնն էլ մեզ անհիմն է երևում, որովհետև լիջեալ նահանգներից զէնք ներմուծելու համար աւելի ապահով ճանապարհներ կան, առաջինը Տաճկաստանից Պարսկաստան, այն տեղից էլ Կասպից ծովով ուղղակի Բագու, որի համար Ասլան Ա. շուրովի, Եղբարք Թաղիւնների, Գադաշեի, Բասուլովի, Թաղիւի և այլոց շողեռները կարող էին գեղեցիկ և անվտանգ կերպով տեղ հասցնել, մանաւանդ «Շ. ՕՏ.» թղթակցի ակնարկած իշխան Ն. ի օրով։ Գալով Գանձալի և Երևանի նահանգներին, սրանց զինելու համար հարկ չը կալ ոչ Սև ծովին, ոչ լեռնցիների աջակցութեան դիմելու։ Սրանք այնքան մօտ են Պարսկական և Տաճկական սահմաններին, որ հեշտութեամբ կարող էին ուղածի չափ զէնք ներմուծել, ինչպէս անում են շարունակ։

Ուրեմն ինչ եղան այդ զէնքերը, ո՞ւր գնացին. արդեօք մեր ուրիշ հարևանների համար էին. խոհեմութիւնը պահանջում է որ լռենք։

Այս հարցին մենք կը պատասխանենք, որ շատ հա-

ւանական է, որ Սուլթանը յիշեալ ղէնքերը ուղարկել էր Վրաստանի համար և նրանք մտել են Աճարա, Գուրիա և Իմէրէթ։ Եթէ մեր այս ենթադրութիւնը սխալ չէ, ուրեմն սխալ չէ նախ՝ այն, որ վրացիք գործում են մահմեդականների հետ ձեռք-ձեռքի տուած և երկրորդ այն, որ «С. О.Т.» թղթակցի ակնարկած Ն.Ն իշխան Նակաշիճէն էր։

Որ վրացիք մահմեդականներ չեն, որ Վրաստանի ժողովրդի մէջ չը կայ մահմեդականների վայրենի բնադրէնքը, գաղանձութիւնները և որ նրանք երբէք հայերի դէմ ղէնք չեն բարձրացնի - որոնց մասին մենք տարակոյս չունինք։ Սակայն չենք կարող չը շեշտել, որ այդ անհամապատասխան միութեամբ Կովկասին սպառնացող վտանգը կրկնակի ծանրանում է։

Մեր նախորդ յօդուածում ասացինք, որ վտանգ է սպառնում ամբողջ Կովկասին և ի նկատի առնելով հայերի և վրացիների կրած տառապանքները մահմեդականներից, յոյս յայտնեցինք, որ այդ երկու ազգերը մեծ դեր ունեն կատարելու, թէ մահմեդականները կարող են մտնել Կովկաս հայերի և վրացիների դիակների վերայով...

Սակայն եթէ ճիշտ է, որ վրաց և մահմեդականների մէջ տեղի է ունեցել միութիւն, այն ժամանակ կարելի է պնդել, որ միութեան կապը կռողն ուրիշ ոչ ոք չէ, եթէ ոչ Կարմիր Սուլթանը, իհարկէ անելով դժբաւոր կամ բեբանացի որոշ խոստումներ, որով և վրացիք իրենց այդ կողմից ապահովուած համարելու դժբաղդութիւն ունին։

Սյս ենթադրութիւնները մենք անում ենք ոչ թէ վրացիներին խանգարելու մտքով, այլ նրանց վերջնական կորստից փրկելու փափագով։ Թող թերթեն վրացիք իրենց պատմութեան արիւնոտ էջերը, թող յիշեն մահմեդականներից կրած դարաւոր հալածանքները, հալածանքներ, որոնք ստիպեցին Ռուսաստանի դիրկը նե-

տուելու թողյիշեն մահմեդականացած բազմաթիւ վրացիներին, որոնք իսլամի մէջ որոնել են իրենց միակ փրկութիւնը: Եւ թող գիտնան, որ Սուլթանի և նմանների արած խոստումներոյ, թէկուզ լինին նրանք գրաւոր և իրեն Սուլթանի էլ ստորագրութեամբ վաւերացած, — ոչ մի գրօշի նշանակութիւն չունին: Դրանք հոգեվարքի վերջին ճիգեր են — աւելի ոչինչ: Պէտք է վրացիք դրական կերպով համոզուած լինեն, որ Թիւրքիան օտքը կոկկաս գնելուն պէս չի յապաղի ոչ միայն իւր խոստումները ջնջելու, այլ և չի յապաղի ամբողջ վրաստանը բնաջինջ անելու, որովհետեւ այդ երկիրը, երեք կողմից սեղմուած է մահմեդականների մէջ, Արեւմտքից թիւրքերը, Հիւսիսից լեռնցիք և Արեւելքից պարսիկները, դեռ չեմ ասում Հարաւից սպառնացող վտանգը, երբ հայերը արդէն ընկճուած կը լինեն:

MARS.